

Paweł Brudek, Stanisława Steuden
Instytut Psychologii, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

Osobowościowe uwarunkowania poczucia własnej godności osób w okresie późnej dorosłości. Analiza badań własnych

Personality Traits as Predictors of Self-Dignity Sense Among Older Adults. Analysis of Own Research

Abstract

The aim of research. *The results of the research carried out by the Author were presented in this article. People (N=315) in late adulthood (60-75 years old) took part in the research. Its primary goal was to identify the personal predictors of sense of self-dignity. Methods. Two psychological methods were applied in the discussed project, such as: (1) Questionnaire of Sense of Self-Dignity (QSSD-3); (2) NEO-Five Factor Inventory. Results. The analyzes revealed that among the distinguished psychological variables, the role of the predictor of sense of self-dignity in late adulthood is fulfilled by the Agreeableness, Conscientiousness and Extraversion. Conclusions. The findings obtained in the research may be a significant back-up for psychologists and social workers while defining ways of aid efforts taken towards elderly people having problems with the overall and adequate sense of self-dignity assessment.*

Keywords: dignity, personality traits, gerotranscendence, late adulthood.

Abstrakt

Cel badań. *W artykule zaprezentowano wyniki zrealizowanych przez Autora badań, którymi objęto 315 osób w okresie późnej dorosłości (60-75 lat). Ich głównym celem była identyfikacja osobowościowych predyktorów poczucia własnej godności. Metody.*

W omawianym projekcie badawczym zastosowano dwie metody psychologiczne takie jak: (1) Kwestionariusz Poczucia Własnej Godności (KPWG-3); (2) Inwentarz Osobowości NEO-FFI. Wyniki. Przeprowadzone analizy ujawniły, że spośród wyróżnionych zmiennych psychologicznych rolę predyktora poczucia godności w okresie późnej dorosłości pełnią Ugodowość, Sumiennosc oraz Ekstrawertyczność. Wnioski. Otrzymane wyniki mogą stanowić wartościową pomoc dla psychologów czy pracowników socjalnych w zakresie określenia kierunków oddziaływań pomocowych względem osób starszych, których poczucie godności może być zagrożone wskutek ujawniających się wraz z wiekiem negatywnych zmian rozwojowych.

Słowa kluczowe: godność, cechy osobowości, gerotranscendencja, późna dorosłość.

1. Wprowadzenie

Obecnie jesteśmy świadkami dynamicznie postępującego procesu starzenia się ludności wielu krajów świata, czego efektem jest między innymi wyraźny wzrost seniorów w globalnej populacji (Samir, Wolfgang, 2017). Proces ten uwiadacza się również w wielu krajach Unii Europejskiej (Zaidi, i in., 2017), nie wyłączając Polski (Rakowska, 2016). Wobec takiego stanu rzeczy rodzi się konieczność podjęcia zaplanowanych i systematycznych działań, umożliwiających seniorom nie tylko proaktywną adaptację do wyzwań starości (Brzezińska, 2011), ale także starzenie się z godnością (Steuden, Stanowska, Janowski, 2011).

Okres późnej dorosłości to etap rozwojowy, w którym obserwujemy ujawnianie się wielorakich i dojmujących strat w zakresie różnych wymiarów funkcjonowania osoby (Baltes, Baltes, 1990; Baltes, Mayer, 2001; Steuden, 2016a). Chroniczność doświadczenia straty/utruty (zdrowia, siły, sprawności i atrakcyjności fizycznej, pozycji zawodowej i związanej z nią prestiżu i statusu materialnego, więzi z bliskimi osobami, tożsamości społecznej); (Straś-Romanowska, 2011) stwarza realne ryzyko naruszenia godności osób starszych (Lin, Watson, Tsai, 2013). Stąd też podejmując refleksję nad funkcjonowaniem jednostki w wieku senioralnym, nie sposób obejść milczeniem szerokiej problematyki godności osoby. Warto w tym kontekście przywołać wypowiedź H. Sęk i A. Brzezińskiej (2008, s. 7), które wyrażają zgodne przekonanie, że (...) tematyka godnego życia nie jest w psychologii dość często podejmowana, a warto odkrywać jej dawne i nowe znaczenie (...). Człowiek żyjący z godnością ma bowiem poczucie własnej wartości, potrafi to wyrazić, wzbudza też w innych ludziach poważanie i szacunek (...). Żyć godnie można w zdrowiu i chorobie, w młodości i ostatnich latach życia”

Zagadnienie godności ludzkiej stanowi domenę badań głównie takich dziedzin nauki jak filozofia, teologia oraz prawo. W ramach tych dyscyplin analizie podlega przede wszystkim kwestia godności naturalnej lub nadprzyrodzonej (osobowej), jako niezbywalnej właściwości (wartości) przysługującej każdej osobie ludzkiej (Straś-Romanowska, 2013). Należy jednak odnotować, że taki sposób ujmowania godności wykracza poza zakres badań psychologicznych, czy szerzej nauk społecznych. Na gruncie psychologii (socjologii, pedagogiki, pracy socjalnej) analizom poddaje się raczej poczucie własnej godności (Kozielecki, 1998; Mazurek, 2001; Chudy, 2005).

Przegląd literatury psychologicznej dowodzi, że poczucie godności doczekało się kilku wartych zauważenia konceptualizacji czy interpretacji (Kozielecki, 1977, 1998; Oleś, 2007). Jedną z nich jest koncepcja poczucia własnej godności opracowana przez Z. Płużek i S. Steuden (Steuden, 2006, 2011, 2016b). Zgodnie z tą propozycją poczucie własnej godności to konstrukt wielowymiarowy, na który składają się takie komponenty, jak: (1) *szacunek wobec samego siebie* oparty na posiadanej i uznawanej hierarchii wartości oraz zgodnym z nią postępowaniu; (2) *zaufanie do siebie i swoich możliwości* uzdalniające do podejmowania trudnych i odpowiedzialnych zadań życiowych; (3) *pełna akceptacja siebie* zakładająca świadomość swoich zarówno mocnych, jak i słabych stron.

Tak rozumiane poczucie własnej godności jako zmienna psychologiczna, podlega oddziaływaniom wielu czynników zarówno pozytywnych, jak i negatywnych. Oznacza to, że możliwe jest poszukiwanie predyktorów poczucia własnej godności, czyli takich właściwości podmiotowych oraz pozapodmiotowych (Kofta, 2006), które pozwolą na identyfikację uwarunkowań omawianej tu zmiennej (Steuden, 2011, 2016b). Przyjmując perspektywę psychologii rozwoju człowieka w biegu życia, można założyć, iż każdy etap rozwojowy będzie charakteryzował się ujawnieniem się odmiennych czynników służących lub zagrażających podtrzymaniu i wzrostowi poczucia własnej godności jednostki (Steuden, 2016b; Straś-Romanowska, 2016). Chcąc określić specyficzne dla okresu późnej dorosłości (60–75 lat) korelaty czy predyktory poczucia własnej godności, warto przywołać funkcjonujące w literaturze gerontologicznej teorie adaptacji do starości (Stuart-Hamilton, 2000; Steuden, 2011). Jedną z nich – cieszącą się obecnie dużym zainteresowaniem badaczy, głównie z krajów skandynawskich, choć nie tylko (Brudek, 2016, 2017) – jest teoria gerotranscendencji (*theory of gerotranscendence*) autorstwa Larsa Tornstama (2005). W opinii B. Wadensten (2007) pozwala ona w nowy sposób ująć proces starzenia się i umożliwia spojrzenie na człowieka starego z perspektywy, która nie była dotąd uwzględniana i doceniana przez powszechnie znanych teoretyków rozwoju człowieka.

Zdaniem L. Tornstama (2011) gerotranscendencja to proces, w ramach którego osoba doświadcza szeregu transformacji sytuujących się na trzech poziomach: metafizycznym, osobowościowym oraz społecznym. Wyrazem tych transformacji są między innymi: redefinicja podstawowych duchowych i egzystencjalnych problemów, zmiana postrzegania własnej osoby oraz przewartościowanie posiadanych dotychczas relacji z innymi (bliskimi, przyjaciółmi, znajomymi). Jeżeli proces gerotranscendencji przebiega w sposób normatywny, wówczas jego naturalnym zwieńczeniem jest ujawnienie się nowej jakości rozwojowej w postaci mądrości, a także wzrost satysfakcji z życia (Tornstam, 2005).

Postulowane przez szwedzkiego badacza zmiany – głównie w obszarze osobowościowym – będące efektem procesu gerotranscendencji sugerują, że wraz z wiekiem może zmieniać się nasilenie i wyrazistość niektórych cech osobowości. Odwołując się do modelu osobowości zaproponowanego przez P. Costę i R. McCrae (2005), w którym za punkt wyjścia przyjmuje się założenie o pięciu głównych czynnikach – Ekstrawertyczność, Ugodowość, Sumienność, Neurotyczność, Otwartość na doświadczenie – struktury osobowości – mając jednocześnie na uwadze wciąż otwartą debatę naukową dotyczącą kwestii stałość versus zmiana struktury osobowości (Lazarus, Lazarus, 2006; Oleś, 2012) – można założyć, że za zgłaszaną przez L. Tornstama (2011) zmianą w obszarze relacji z innymi ludźmi, wyrażającą się w podejmowaniu działań altruistycznych czy zmniejszeniu koncentracji na sobie, stoi nasilenie cechy Ugodowości, która „(...) jest wymiarem związanym z tendencjami interpersonalnymi. Osoba ugodowa jest altruistą, darzy inne osoby życzliwością i gotowa jest do pomagania innym” (Siuta, 2006, s. 28). Można uznać ponadto, że charakterystyczne dla gerotranscendencji zmniejszenie się zainteresowania powierzchownymi relacjami z innymi ludźmi (Tornstam, 2005), sugeruje obniżenie się składnika Ekstrawertyczności – wymiaru określającego jakość i ilość interakcji społecznych, jak również poziom aktywności, energii i zdolność do odczuwania pozytywnych emocji (Siuta, 2006). Podążając tym tokiem myślenia, zasadne wydaje się także oczekiwanie, zgodnie z którym rozpoznanie i akceptacja przez jednostkę swoich pozytywnych i negatywnych stron (będące oznakami procesu gerotranscendencji); (Tornstam, 2011) stanowi efekt obniżania się Neurotyczności, a zwłaszcza jednego z jego składników – nadmiernego samokrytycyzmu (N4) – którego głównym przejawem są emocje wstydu i zakłopotania (Siuta, 2006).

Nawiązując do powyższych analiz, jak również uwzględniając wyniki dotychczasowych badań w obszarze poczucia godności, głównym celem prezentowanych badań uczyniono odpowiedź na pytanie: Czy i w jakim stopniu cechy osobowości (Neurotyczność, Ekstrawertyczność, Otwartość, Ugodowość, Sumienność) wyjaśniają zmienność wyników w obszarze poczucia własnej godności?

2. Metoda

2.1. Osoby badane

W prezentowanym projekcie badawczym uczestniczyło 315 osób (156 kobiet i 159 mężczyzn) w wieku od 60 do 75 lat. W grupie mężczyzn średnia wieku wyniosła $M=66,46$ ($SD=5,24$). Z kolei w grupie kobiet osiągnęła poziom $M=64,94$ ($SD=4,77$). Wszystkie badane osoby pozostawały w związku małżeńskim. Respondenci różnili się między sobą miejscem zamieszkania, posiadaniem wykształceniem oraz statusem zawodowym. Bardziej szczegółowe dane prezentuje tabela 1.

Tabela 1. Statystyki opisowe badanej próby

Nazwa zmiennej		Cała próba		Mężczyźni		Kobiety	
		<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>
Wiek		65,71	5,07	67,43	5,03	65,38	4,65
		N	%	n	%	n	%
Miejsce zamieszkania	Wieś	53	16,8	27	17,0	26	16,7
	Małe miasto	75	23,8	38	23,9	37	23,7
	Średnie miasto	91	28,9	45	28,3	46	29,5
	Duże miasto	96	30,5	49	30,8	47	30,1
Wykształcenie	Podstawowe	41	13,0	21	13,2	20	12,8
	Zawodowe	55	17,5	33	20,8	22	14,1
	Średnie	129	41,0	61	38,3	68	43,6
	Wyższe	90	28,5	44	27,7	46	29,5
Status zawodowy	Pracuje	86	27,4	47	29,6	39	25,0
	Nie pracuje (emerytura)	229	72,6	112	70,4	117	75,0

2.2. Zastosowane metody

W pracy zastosowano dwa narzędzia psychologicznego pomiaru oraz Arkusz osobowy, który posłużył do pozyskania danych demograficznych. Scharakteryzowania zmiennej wyjaśnianej – poczucia własnej godności – dokonano przy użyciu Kwestionariusza Poczucia Własnej Godności (KPWG-3) autorstwa P. Brud-

ka i S. Steuden (2017). Narzędzie to zawiera 36 stwierdzeń wchodzących w skład czterech wymiarów: *Poznawczego*, *Utraty*, *Relacyjnego* i *Znaczenia*. Zadaniem badanego jest dokonanie oceny (na skali pięciostopniowej: 1 – „Tak”; 5 – „Nie”) poszczególnych stwierdzeń pod kątem (stopnia) ich prawdziwości w odniesieniu do samego siebie i własnych życiowych doświadczeń. Metoda charakteryzuje się zadowalającymi właściwościami psychometrycznymi. Rzetelność KPWG-3 (α -Cronbacha) dla poszczególnych skal waha się od 0,87 do 0,91. Trafność czynnikowa narzędzia została zweryfikowana przy zastosowaniu konfirmacyjnej analizy czynnikowej (CFA). Wskaźniki dopasowania uplasowały się na satysfakcjonującym poziomie, umożliwiającym przyjęcie modelu jako dobrze dopasowanego do danych (CMIN/df=2,285; RMSEA=0,056; PCLOSE=0,191; GFI=0,950; CFI=0,977; TLI=0,970) i tym samym potwierdzającym czteroczynnikową (czterowymiarową) strukturę poczucia własnej godności.

Pomiaru zmiennych wyjaśniających – cech osobowości – dokonano przy zastosowaniu Inwentarza Osobowości NEO-FFI (*NEO-Five Factor Inventory*), opracowanego przez P. Costę i R. McCrae, w polskiej adaptacji B. Zawadzkiego, J. Strelaua, P. Szczepaniaka oraz M. Śliwińskiej (2007). Kwestionariusz przeznaczony jest do diagnozy cech osobowości rozumianych zgodnie z modelem „Wielkiej Piątki”. W skład inwentarza wchodzi 60 itemów o charakterze samoopisowym, których prawdziwość w odniesieniu do własnej osoby respondent ocenia na skali pięciostopniowej. Twierdzenia te tworzą pięć skal pozwalających na pomiar takich cech osobowości jak: *Neurotyczność* (*versus* stałość emocjonalna), *Ekstrawertyczność* (*versus* introwersja), *Otwartość na doświadczenie*, *Ugodowość* (*versus* antagonizm), *Sumiennność* (*versus* nieukierunkowanie). Rzetelność, szacowana za pomocą współczynnika α -Cronbacha, poszczególnych skal oryginalnej wersji NEO-FFI jest zadowalająca i wynosi od $\alpha=0,68$ (*Ugodowość*) do $\alpha=0,86$ (*Neurotyczność*). W przypadku polskiej adaptacji narzędzia rzetelność (α -Cronbacha) trzech skal okazała się stosunkowo wysoka i wynosiła odpowiednio: $\alpha=0,82$ dla *Sumiennności*, $\alpha=0,80$ dla *Neurotyczności* oraz $\alpha=0,77$ dla *Ekstrawertyczności*. Dla dwóch pozostałych skal – *Otwartości* i *Ugodowości* – wskaźniki rzetelności plasowały się na akceptowalnym poziomie i wynosiły $\alpha=0,68$. W omawianym projekcie w celu empirycznego potwierdzenia konstruktów teoretycznych struktury osobowości – takiego samego lub zbliżonego do tego, jak to przedstawili P. Costa i R. McCrae – posłużono się CFA. W rezultacie przeprowadzonych analiz statystycznych wszystkie wskaźniki dopasowania uplasowały się na wysoce zadowalającym poziomie, umożliwiającym przyjęcie modelu jako bardzo dobrze dopasowanego do danych ($\chi^2=8,097$; df=5; $p=0,151$; CMIN/df=1,62; RMSEA=0,044; PCLOSE=0,496; GFI=0,99; CFI=0,99; TLI=0,97); (Brudek, 2015).

2.3. Analizy statystyczne

Uzyskane dane poddano analizie statystycznej. Na pierwszym etapie obliczeń – chcąc oszacować związki między uwzględnionymi w projekcie zmiennymi – posłużono się parametrycznym współczynnikiem korelacji r Pearsona (Bedyńska, Cypryańska, 2013). W drugim kroku, w celu określenia osobowościowych predyktorów globalnego wskaźnika poczucia własnej godności, przeprowadzono analizę krokowej regresji wielokrotnej. Ostatnim etapem działań statystycznych było zidentyfikowanie tych cech osobowości, które pozwalają na wyjaśnienie zmienności wyników w obszarze poszczególnych wymiarów poczucia własnej godności. Podobnie jak wcześniej posłużono się w tym celu analizą krokowej regresji wielokrotnej (Bedyńska, Książek, 2012).

3. Wyniki

Na pierwszym etapie obliczeń statystycznych szacowano związki w zakresie analizowanych zmiennych. Wyniki przeprowadzonych analiz korelacyjnych ujawniły istnienie istotnych statystycznie korelacji między ogólnym wskaźnikiem poczucia godności a wszystkimi cechami osobowości. W przypadku *Neurotyczności* kierunek związku jest ujemny, zaś dla pozostałych czynników osobowości dodatni. Najwyższą wartość wskaźnika korelacji odnotowano w zakresie *Sumienności* ($r=0,35$; $p\leq 0,001$), najniższą natomiast w odniesieniu do *Otwartości* ($r=0,13$; $p\leq 0,01$). Otrzymane dane pozwalają przypuszczać, iż: (1) niski stopień zrównoważenia emocjonalnego (N) negatywnie wiąże się z poczuciem własnej godności; (2) wysoki poziom zaangażowania w relacje interpersonalne (E), ciekawości zarówno świata zewnętrznego, jak i wewnętrznego (O), altruizmu i życzliwości względem innych (U) oraz determinacji w realizacji zamierzonych celów (S) sprzyja umacnianiu (wzrostowi) poczucia własnej godności osób starszych. Bardziej szczegółowe dane prezentuje tabela 2.

Tabela 2. Wyniki korelacji r Pearsona pomiędzy analizowanymi zmiennymi (N=315)

Zmienne	Wymiary poczucia godności (KPWG-3)					
		Poznawczy	Relacyjny	Znaczenia	Utraty	Wynik ogólny
Cechy osobowości (NEO-FFI)	Neurotyczność	- 0,18***	- 0,01	0,15**	0,44***	- 0,18***
	Ekstrawertyczność	0,24***	0,25***	0,07	- 0,16**	0,25***
	Otwartość na doświadczenie	0,08	0,03	0,14**	- 0,12'	0,13**
	Ugodowość	0,27***	0,18***	0,08	- 0,30***	0,30***
	Sumienność	0,34***	0,30***	0,04	- 0,33***	0,35***

Oznaczenia: *** $p \leq 0,001$; ** $p \leq 0,01$; * $p \leq 0,05$

Na dalszym etapie analiz statystycznych podjęto działania mające na celu zidentyfikować kluczowe osobowościowe predyktory globalnego wskaźnika poczucia godności osób starszych. Posłużono się w tym celu analizą krokowej regresji wielokrotnej. Analizy przeprowadzono dla całej grupy badanych osób. Szczegółowe dane prezentuje tabela 3.

Tabela 3. Krokowa regresja wielokrotna wyników KPWG-3 względem wyników wartości podstawowych w NEO-FFI (N=315)

ZMIENNE	β	t	p
Globalny wskaźnik poczucia własnej godności: $R = 0,40$; $R^2 = 0,16$; $F(3,314) = 19,15$; $p < 0,001$			
Sumienność	0,24	3,92	0,001
Ugodowość	0,14	2,29	0,023
Ekstrawertyczność	0,12	2,10	0,037

Trzy zmienne – Sumienność, Ugodowość i Ekstrawertyczność – wyjaśniają łącznie 16% zmienności w zakresie ogólnego poczucia własnej godności. Analizując uzyskane rezultaty, można stwierdzić, że poczucie własnej godności seniorów jest

tym silniejsze, im większa jest ich wola osiągnięć, chęć pomocy innym ludziom oraz gotowość do wchodzenia w relacje społeczne.

Chcąc sprawdzić, jakie cechy osobowości wyjaśniają zmienność wyników w zakresie poszczególnych wymiarów poczucia godności, przeprowadzono (analogiczne) analizy regresyjne oddzielnie dla każdego czynnika. Uzyskane rezultaty zaprezentowano w tabeli 4.

Tabela 4. Krokowa regresja wielokrotna czynników KPWG-3 względem wyników wartości podstawowych w NEO-FFI

Zmienne	β	t	p
Poznawczy wymiar poczucia własnej godności: $R = 0,38; R^2 = 0,14; F(2,313) = 24,35; p < 0,001$			
Sumienność	0,30	5,24	0,001
Ekstrawertyczność	0,14	2,46	0,015
Relacyjny wymiar poczucia własnej godności: $R = 0,36; R^2 = 0,13; F(3,312) = 15,85; p < 0,001$			
Sumienność	0,38	4,81	0,001
Ekstrawertyczność	0,20	3,47	0,015
Neurotyczność	0,15	2,66	0,008
Wymiar doświadczania znaczenia poczucia własnej godności: $R = 0,28; R^2 = 0,08; F(3,312) = 8,51; p < 0,001$			
Neurotyczność	0,25	4,14	0,001
Ugodowość	0,18	3,01	0,003
Otwartość na doświadczenie	0,16	2,90	0,004
Wymiar utraty poczucia własnej godności: $R = 0,48; R^2 = 0,23; F(2,313) = 46,58; p < 0,001$			
Neurotyczność	0,37	6,99	0,001
Sumienność	- 0,20	- 3,82	0,001

Efekty otrzymane za pomocą krokowej regresji wielokrotnej dla *Poznawczego* czynnika KPWG-3 pokazały, że najsilniej z tym wymiarem poczucia godności związane są *Sumienność* i *Ekstrawertyczność*, które wyjaśniają 14% zmienności wyników. Oznacza to, że jednostka tym bardziej traktuje poczucie własnej godno-

ści jako sposób postrzegania siebie i własnego funkcjonowania, im wyższa jest jakość tworzonych przez nią więzi (E) oraz im silniejszą ma motywację do realizacji działań celowych (S).

Relacyjny wymiar poczucia własnej godności jest wyjaśniany przez trzy zmienne, tj. *Sumiennność*, *Ekstrawertyczność* i *Neurotyczność* w 13%. Znak zależności jest dodatni, co świadczy o tym, że osoby w tym większym stopniu doświadczają poczucia własnej godności poprzez tworzenie i pielęgnowanie więzi z innymi, im bardziej cechują się determinacją w realizacji osobistych celów (S), zaangażowaniem w relacje z innymi (E) oraz niestabilnością emocjonalną (N).

Kolejny wymiar, *Doświadczania znaczenia* poczucia własnej godności, jest wyjaśniany tylko w 8% przez trzy zmienne: *Neurotyczność*, *Ugodowość* i *Otwartość na doświadczenie*. Oznacza to, że osoby starsze będą posiadać tym większą zdolność podejmowania refleksji nad własną godnością w sytuacjach życiowo trudnych, w im większym stopniu będą one odznaczały się nadmierną nerwowością (N), gotowością do zgodnego współżycia z innymi ludźmi (U) oraz ciekawością świata zewnętrznego i wewnętrznego (O).

W przypadku wymiaru *Utraty* poczucia godności dwie zmienne, a mianowicie *Neurotyczność* i *Sumiennność*, wyjaśniają 23% wariacji. Patrząc na znak uzyskanych zależności, można stwierdzić, że wyższy poziom *Neurotyczności* wiąże się ze wzrostem poczucia utraty własnej godności, zaś wysoka *Sumiennność* przyczynia się do jego obniżenia.

4. Dyskusja

Zrealizowane badania potwierdziły, że cechy osobowości są predyktorami poczucia godności osób starszych. Dodatkowe analizy uwzględniające szczegółowe wymiary poczucia własnej godności ujawniły, że w przypadku: (1) wymiaru *Poznawczego* status predyktora zachowały *Sumiennność* i *Ekstrawertyczność*; (2) wymiaru *Relacyjnego* rolę predyktorów pełnią *Sumiennność*, *Ekstrawertyczność* i *Neurotyczność*; (3) wymiaru *Znaczenia* predyktorami są *Neurotyczność*, *Ugodowość* i *Otwartość na doświadczenie*; (4) wymiaru *Utraty* predyktorami okazały się *Neurotyczność* i *Sumiennność*.

Uzyskane rezultaty są spójne z teoretycznymi i empirycznymi doniesieniami z literatury psychologicznej dotyczącymi problematyki struktury osobowości i poczucia godności osób starszych (Steuden, 2006, 2011; Steuden, Stanowska, Janowski, 2011, Oleś, 2007, 2012). Jedną z ważkich kwestii analizowanych na gruncie psychologii jest zagadnienie stałość versus zmiana cech osobowości w biegu życia (Roberts, DelVecchio, 2000; McCrae, Costa, 2005; Roberts, Walton, Viecht-

bauer, 2006; Specht, Egloff, Schmukle, 2011). Obecnie przyjmuje się, że „(...) struktura cech osobowości wykazuje rosnącą stałość od dzieciństwa, niemal po wiek średni. (...) Zwiększenie się (np. ugodowości i sumienności) bądź zmniejszanie się (np. ekstrawersji, neurotyczności i otwartości) w późniejszym okresie (po 30. roku życia) ma charakter łagodnych trendów i zasadniczo nie powoduje zmiany struktury osobowości” (Oleś, 2012, s. 96).

Ujawnienie się owych „łagodnych trendów” znaczących rozwój osobowości człowieka dorosłego, pozwala przyjąć za Pervinem i Johnem (2002), że proces starzenia się implikuje niewielkie, jednak wyraźne zmiany w zakresie poszczególnych wymiarów struktury osobowości. Zmiany te stają się bardziej widoczne, gdy porównuje się starszych dorosłych z osobami reprezentującymi inne grupy wiekowe (Braun-Gałkowska, 2006) i mogą mieć istotny związek z psychospołecznym funkcjonowaniem seniorów (por. Ardel, 2003; Steuden, 2011). W tym kontekście zrozumiały staje się udział takich cech osobowości, jak *Ugodowość*, *Sumiennosc* i *Ekstrawertyczność* w wyjaśnianiu (globalnego wskaźnika) poczucia własnej godności osób starszych (zob. tabela 3). Udział ostatniej z wymienionych cech może nieco zaskakiwać, gdyż zgodnie z dotychczasowymi ustaleniami poziom *Ekstrawertyczności* obniża się wraz z wiekiem (podobnie jak *Neurotyczności* i *Otwartości*, które nie „weszły” do modelu regresji); (zob. Oleś, 2012). Odnosząc jednak te wyniki do głównych założeń teorii gerotranscendencji, w których światło osoby starsze rezygnują z wielości relacji na rzecz ich jakości (Tornstam, 2005, 2011), można przypuszczać, że za predykcyjną funkcją *Ekstrawertyczności* w obszarze poczucia godności odpowiadają takie jej składniki, jak: *Serdeczność* (E1) czy *Emocje pozytywne* (E6); (Siuta, 2006).

Osoby wchodzące w etap starzenia się zyskują możliwość osiągnięcia nowej jakości rozwojowej w postaci mądrości (Ardelt, 1997, 2011; Tornstam, 2005). W przypadku seniorów wzrost mądrości ujawnia się między innymi tym, iż są oni bardziej akceptujący oraz mniej oceniający wobec siebie i innych, a także wytrwalsi w realizacji wytyczonych celów i związanych z nimi zadań (Ardelt, 2003, 2011; Steuden, 2011). Wydaje się zatem, że postulowany przez wielu badaczy (zob. Steuden, 2016c; Brudek, 2016, 2017) wzrost mądrości w jesieni ludzkiego życia wiąże się w jakimś stopniu z „łagodnymi trendami” (Oleś, 2012) zmian w nasileniu takich czynników (cech) osobowościowych, jak *Ugodowość* oraz *Sumiennosc*. Odnosząc te refleksje do poczucia własnej godności, można przyjąć, że za predykcyjną funkcją rzeczonych wyżej właściwości osobowości stoi właśnie kojarzona ze starością mądrość, która przynosi ze sobą bogatą samowiedzę, umiejętność „gospodarowania” emocjami i pogłębionego wglądu, krytyczny dystans do siebie oraz zdolność tolerowania niejasności (Staudinger, Dörner, Mickler, 2005). Takie predyspozycje osobowe wzmacniają niewątpliwie to, co buduje poczucie

własnej godności jednostki, czyli *szacunek wobec samego siebie*, *wierność* uznawanej hierarchii wartości (na poziomie deklaracji i działania), *zaufanie do siebie i swoich możliwości*, *chęć* podejmowania trudnych i odpowiedzialnych zadań życiowych, wreszcie pełną *akceptację siebie* – swoich mocnych i słabych stron (Steuden, 2006, 2011, 2016b).

Zgodnie z modelem „Wielkiej Piątki” osoby sumienne (S) przestrzegają zasad etycznych i dużą wagę przywiązują do realizacji moralnych zobowiązań. Ponadto mają wysokie aspiracje i wytrwale pracują na rzecz osiągnięcia wytyczonych celów. Jeżeli są przy tym wysoce ugodowe (U), wówczas ufają innym, nie dążą do eskalacji konfliktu, ujawniają skłonność do poświęceń i empatii. Odznaczając się dodatkowo chęcią angażowania się w relacje, które same uznały za ważne (E), w kontaktach z innymi są serdeczne i doświadczają radości, szczęścia czy miłości (Siuta, 2006). Można się spodziewać, że człowiek o takim czy podobnym profilu osobowościowym będzie wzmacniał poczucie własnej godności poprzez realizację posiadanego i uznawanego systemu wartości (Steuden, 2011). Będzie ponadto budował poczucie własnej godności (głównie w jego aspekcie relacyjnym) w pełnych szacunku i pozytywnych emocji więziach z innymi. Zdaniem S. Steuden (2006, s. 19), problematyka godności człowieka „(...) w sposób oczywisty dotyczy procesu dojrzewania osobowości i konstruowania własnego życia w kontekście innych ludzi – wspólnoty rodzinnej, społecznej czy narodowej” Stąd też nabywanie i umacnianie przekonania o tym, że zasługuje się na szacunek i posiada się uznanie w oczach innych, dokonuje się w toku relacji społecznych. Potwierdza to także spostrzeżenie A. Kępińskiego (2002, s. 104): „Patrząc na kogoś, widzimy jednocześnie siebie, swoje odbicie społeczne, tj. widzimy, jak dana osoba nas odbiera, z lekceważeniem, lękiem, podziwem, pogardą”.

4.1. Implikacje praktyczne wyników badań własnych

Zaprezentowane badania posiadają, obok wartościowych poznawczo rezultatów, również swoje ograniczenia. Ich wyartykułowanie skłania do ostrożności w zakresie generalizowania (na populację polskich seniorów) uzyskanych wyników oraz umożliwia zakreślenie dalszych perspektyw badawczych. W pierwszej kolejności należy podkreślić, że badania przeprowadzono w planie korelacyjnym, który skutkuje zawężeniem możliwości wnioskowania przyczynowo-skutkowego na podstawie zidentyfikowanych zależności. Warto także odnotować, że pomimo iż na etapie przygotowania badań zwrócono szczególną uwagę na zróżnicowanie respondentów w zakresie zmiennych socjodemograficznych, charakterystyka badanej próby nie odzwierciedla pełnego rozkładu tych cech w polskiej populacji seniorów (60–75 lat). W rezultacie nie można

uznać jej za reprezentatywną dla społeczeństwa polskiego (polskiej populacji osób starszych).

Wyniki zrealizowanych badań pozwalają na wyciągnięcie następujących wniosków praktycznych dla szeroko rozumianych oddziaływań pomocowych. Po pierwsze, świadcząc pomoc psychologiczną seniorom, należy szczególną uwagę zwrócić zarówno na organizację ich (struktury/cech) osobowości, jak i sposób postrzegania oraz doświadczania przez nich własnej godności. Po drugie, w trakcie procesu pomocowego warto docenić i wykorzystać rolę zachowań, działań, postaw, które wiążą się z nasileniem takich cech osobowości, jak *Ugodowość*, *Sumiennosc* czy *Ekstrawertyczność*. Rzeczone cechy bowiem umożliwiają bowiem przyjęcie takiej perspektywy w ocenie własnej osoby i podejmowanych działań, która wzmacnia i chroni poczucie godności osoby.

W perspektywie dalszych prac badawczych dotyczących uwarunkowań poczucia godności osób w okresie późnej dorosłości warto więc rozważyć realizację projektu opartego o badania podłużne. Badania te pozwoliłyby na uchwycenie nie tylko współzależności między analizowanymi zmiennymi, ale także na ustalenie związków o charakterze przyczynowo-skutkowym.

Bibliografia

- ARDELT, M. 2003. Empirical Assessment of a Three Dimensional Wisdom Scale. *Research on Aging*, 25, 275–324.
- ARDELT, M. 2011. Wisdom, age, and well-being, w: K.W. SCHAIE, S.L. WILLIS (red.), *Handbook of the psychology of aging* (s. 279–291). Amsterdam: Elsevier.
- BALTES, P.B., BALTES, M.M. 1990. Psychological perspectives on successful aging: The model of selective optimization with compensation. *Successful aging: Perspectives from the behavioral sciences*, 1, 1–34.
- BALTES, P.B., MAYER, K.U. (red.). 2001. *The Berlin aging study: Aging from 70 to 100*. New York: Cambridge University Press.
- BEDYŃSKA, S., CYPRYAŃSKA, M. 2013. *Statystyczny drogowskaz. Praktyczne wprowadzenie do wnioskowania statystycznego*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Sedno.
- BEDYŃSKA, S., KSIĄŻEK, M. 2012. *Statystyczny drogowskaz: praktyczny przewodnik wykorzystania modeli regresji oraz równań strukturalnych*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Sedno.
- BRAUN-GAŁKOWSKA, M. 2006. Nowe role społeczne ludzi starszych, w: S. STEUDEN, M. MARCZUK (red.), *Starzenie się a satysfakcja z życia* (s. 183–195). Lublin: Wydawnictwo KUL.

- BRUDEK, P. 2015. *Podmiotowe korelaty satysfakcji z małżeństwa osób w okresie późnej dorosłości*. Niepublikowana rozprawa doktorska. Lublin: Biblioteka Główna KUL.
- BRUDEK, P. 2016. Larsa Tornstama teoria gerotranscendencji jako teoria pozytywnego starzenia się. *Psychologia Rozwojowa*, 21 (4), 9–25.
- BRUDEK, P. 2017. Protestantka Szwecja jako kolebka teorii gerotranscendencji Larsa Tornstama. Pochodzenie, ogólny zarys i krytyczna analiza koncepcji. *Studia Oecumenica*, 17, 419–438.
- BRUDEK, P., STEUDEN, S. 2017. Questionnaire of Sense of Self-Dignity (QSSD-3): Construction and Analysis of Psychometric Properties. *The Review of Psychology*, 3 (60), 457–477.
- BRZEZIŃSKA, M. 2011. *Proaktywna starość. Strategie radzenia sobie ze stresem w okresie późnej dorosłości*. Warszawa: Difin.
- CHUDY, W. 2005. Godność człowieka wartością ontyczno-wychowawczą, w: M. KALINOWSKI (red.), *Wzrastanie człowieka w godności, miłości i miłosierdziu*, s. 83–91. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- KĘPIŃSKI, A. 2002. *Lęk*. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- KOFTA, M. 2006. Dlaczego potrzebujemy podmiotowości? *Diametros*, 7, 166–170.
- KOZIELECKI, J. 1977. *O godności człowieka*. Warszawa: Wydawnictwo „Czytelnik”
- KOZIELECKI, J. 1998. *Człowiek wielowymiarowy*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak”
- LAZARUS, R.S., LAZARUS, B.N. 2006. *Coping with Aging*. Oxford: University Press.
- LIN, Y.P., WATSON, R., TSAI, Y.F. 2013. Dignity in care in the clinical setting: A narrative review. *Nursing Ethics*, 20, 168–177.
- MAZUREK, F.J. 2001. *Godność osoby ludzkiej podstawą praw człowieka*. Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL.
- MCCRAE, R.R., COSTA, P.T. 2005. *Osobowość dorosłego człowieka*. Kraków: Wydawnictwo WAM.
- OLEŚ, P. 2007. Poczucie godności – teoria i badania, w: A. KRÓLIKOWSKA, Z. MAREK (red.), *Refleksje nad godnością człowieka*, s. 119–127. Kraków: Wydawnictwo WAM.
- OLEŚ, P. 2012. *Psychologia człowieka dorosłego*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- PERVIN, A.L., JOHN, O.P. 2002. *Osobowość – teoria i badania*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- RAKOWSKA, J. 2016. Analysis of the Degree of Population Ageing in Poland on LAU2 Level. *Economic and Regional Studies*, 9, 13–23.

- ROBERTS, B.W., DELVECCHIO, W.F. 2000. The rank-order consistency of personality traits from childhood to old age: a quantitative review of longitudinal studies. *Psychological Bulletin*, 126, 3–25.
- ROBERTS, B.W., WALTON, K.E., VIECHTBAUER, W. 2006. Patterns of mean-level change in personality traits across the life course: a meta-analysis of longitudinal studies. *Psychological Bulletin*, 132, 1–25.
- SAMIR, K.C., WOLFGANG L. 2017. The human core of the shared socioeconomic pathways: Population scenarios by age, sex and level of education for all countries to 2100. *Global Environmental Change*, 42, 181–192.
- SĘK, H., BRZEZIŃSKA, A. 2008. *Życie godnie... XXXIII Zjazd Naukowy Polskiego Towarzystwa Psychologicznego, Poznań 24–27 września 2008*. Poznań: Ośrodek Wydawnictw Naukowych.
- SIUTA, J. 2006. *Inwentarz osobowości NEO-PI-R Paula T. Costy Jr i Roberta McCrea. Adaptacja Polska. Podręcznik*. Warszawa: Pracownia Testów PTP.
- SPECHT, J., EGLOFF, B., SCHMUKLE, S.C. 2011. Stability and change of personality across the life course: the impact of age and major life events on mean-level and rank-order stability of the Big Five. *Journal of Personality and Social Psychology*, 101, 862–882.
- STAUDINGER, U.M., DÖRNER, J., MICKLER, C. 2005. Wisdom and personality, w: R.J. STERNBERG, J. JORDAN (red.), *A Handbook of Wisdom: Psychological Perspectives*, s. 191–219. New York: Cambridge University Press.
- STEUDEN, S. 2006. Rozważania o godności z perspektywy człowieka w okresie starzenia się, w: S. STEUDEN, M. MARCZUK (red.), *Starzenie się a satysfakcja z życia*, s. 17–27. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- STEUDEN, S. 2011. *Psychologia starzenia się i starości*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- STEUDEN, S. 2016a. Psychologia kliniczna seniorów. W: L. Cierpiałkowska, H. Sęk (red.), *Psychologia kliniczna*, s. 555–573. Warszawa: PWN.
- STEUDEN, S. 2016b. Starzenie się z godnością, w: M. KIELAR-TURSKA (red.), *Starość jak ją widzi psychologia*, s. 467–487. Kraków: Wydawnictwo WAM.
- STEUDEN, S. 2016c. Mądrość jako efekt integracji doświadczeń życiowych, w: M.D. ADAMCZYK (red.), *Starość. Między tradycją a współczesnością*, s. 24–38. Kraków: Impuls.
- STEUDEN, S., STANOWSKA, M., JANOWSKI, K. (red.). 2011. *Starzenie się z godnością*. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- STRAŚ-ROMANOWSKA, M. 2011. Późna dorosłość, w: T. JANUSZ (red.), *Psychologia rozwoju człowieka*, 326–350. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

- STRAŚ-ROMANOWSKA, M. 2013. Rozważania na temat charakteru w kontekście problematyki godności, w: Z. UCHNAST (red.), *Charakter. Jakość osobowego działania w podejściu teoretycznym i empirycznym*, s. 53–67. Lublin: TN KUL.
- STRAŚ-ROMANOWSKA, M. 2016. Podmiot osobowy w świecie współczesnym. *Psychologia Rozwojowa*, 21, 15–25.
- STUART-HAMILTON, I. 2000. *Psychologia starzenia się*. Warszawa: PWN.
- TORNSTAM, L. 2005. *Gerotranscendence: A Developmental Theory of Positive Aging*. New York: Springer Publishing Company.
- TORNSTAM, L. 2011. Maturing into Gerotranscendence. *The Journal of TransPersonal Psychology*, 43 (2), 166–180.
- WADENSTEN, B. 2007. The theory of gerotranscendence as applied to gerontological nursing – Part I. *International Journal of Older People Nursing*, 2, 289–294.
- ZAIDI, A., GASIOR, K., ZOLYOMI, E., SCHMIDT, A., RODRIGUES, R., MARIN, B. 2017. Measuring active and healthy ageing in Europe. *Journal of European Social Policy*, 27, 138–157.
- ZAWADZKI, B., STRELAU, J., SZCZEPANIAK, P., ŚLIWIŃSKA, M. 2007. *Inwentarz Osobowości NEO-FFI Paula Costy i R. McCrae. Adaptacja polska*. Warszawa: PTP.

Data wpłynięcia: 02.11.2018.

Data uzyskania pozytywnych recenzji: 25.11.2018.